

VESNA LALOŠEVIĆ

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA O MUČENICIMA DIOKLECijanovog PROGONA IZ HRVATSKOG POVIJESNOG PODRUČJA

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790350.8>

U radu su predstavljena arheološka istraživanja o mučenicima Dioklecijanovog doba. Predstavljen je kasnoantički segment nalaza ponajprije iz 4. st. i nešto kasnije datirani nalazi, a posebna pažnja poklonjena je aktualnom stanju i rezultatima arheoloških istraživanja o mučenicima iz rimskih centara: *Salona, Siscia, Savaria, Sirmium, Cibalae* i *Singidunum*. Rad prikazuje podatke sadržane u literarnim izvorima i objedinjuje ih s predmetnim nalazima o mučenicima te unapređuje i upotpunjuje ranokršćanske lokalitete.

Ključne riječi: *ranokršćanski mučenici, Rim, Akvileja, Tergesta, Salona, Sirmij, Cibale, relikvije, kultovi svetaca*

Hrvatsko povijesno područje prebogato je lokalitetima i spomenicima iz ranokršćanskog razdoblja koji se sustavno istražuju. Tradicija ranokršćanske arheologije u Hrvatskoj je duga, da ne spominjemo poimence brojne vrsne istraživače poput don F. Bulića ili L. Jelića i R. Eggera koji su proučavali ranokršćanske mučenike sa ovih prostora.¹ Kako je cilj Prvog kongresa ranokršćanske arheologije bio prezentirati aktualno stanje, činilo se zanimljivim prikazati u kolikoj mjeri su dosadašnji arheološki nalazi potvrdili informacije iz zapisa u sačuvanim literarnim izvorima o ranokršćanskim mučenicima sa hrvatskog povijesnog prostora.

PROSTOR

Pisani izvori navode da su kršćani s ovih područja stradali tijekom zadnja dva progona kršćana u Rimskom Carstvu. Manji broj kršćana stradao je u progonu za vrijeme vladavine rimskog cara Valerijana (257./258. g.), a velika većina kršćana mučena je u velikom progonu tetrarhijskog vremena.² Kad je riječ o prostoru na kojem su stradali kršćani, Dioklecijanovom administrativnom podjelom Rimskog Carstva stvorene su dijeceze, a dvije od njih, dijeceza Italija i dijeceza Panonija, su obuhvaćale hrvatski povijesni prostor (vidi K. 1).

¹ Spomenimo samo dio istraživača: M. Abramović, R. Bratož, M. Buzov, N. Cambi, F. Carrara, P. F. de' Cavalieri, E. Cecci, F. Cumont, G. Cuscito, A. Degrassi, H. Delehay, M. Duchesne, N. Duval, E. Dyggve, F. Halkin, Lj. Karaman, E. Marin, B. Migotti, I. Nikolajević, I. Petrović, G. B. de Rossi, A. i J. Šašel, M. Zaninović, J. Zeiller.

² U tzv. Dioklecijanovom velikom progonu kršćani su, prema carskom ediktu proglašenom u Nikomediji 23. veljače 303. g. (*Laktancije* 2005, 44), bili osumnjičeni za zločin, *crimen laesae maiestatis*, odnosno uvredu carskog božanstva koja je za sobom povlačila smrtnu kaznu bez mogućnosti žalbe – *appellatio* (Jaramaz Reskušić – Medanić 2006, 78).

Karta 1. Srednje Podunavlje i istočni Balkan u tetrarhijskom razdoblju (izradila F. Kovačić)

Područje današnje Istre bilo je u X. italskoj regiji *Venetia et Histria* koja je bila dio dijeceze Italije, a dijeceza Panonija imala je sedam provincija: *Noricum Ripense*, *Noricum Mediterraneum*, *Pannonia Inferior*, *Savensis*, *Dalmatia*, *Valeria*, *Pannonia Superior*.³ Granice ovih dijeceza izlaze iz okvira hrvatskog povijesnog prostora, stoga će se u radu promatrati i oni mučenici koji su stradali u pokrajinskim centrima koji se danas nalaze u susjednim državama.

Razmatrani prostor, kako danas tako i u kasnoantičkom razdoblju, bio je mjesto preklapanja Istoka i Zapada. To se ogleda i u ranokršćanskim zajednicama koje su nastale evangelizacijom iz oba smjera: sa zapada misionari latinskog jezika stigli su iz Rima, a evangelizatori grčkog jezika sa Istoka, iz Male Azije, Sirije i Aleksandrije došli su preko Grčke. Ovaj proces, koji je započeo na prijelazu 1. u 2. stoljeće, rezultirao je prvim kršćanskim zajednicama u gradskim centrima krajem 2. stoljeća, a u drugoj polovini 3. stoljeća postojala je razgranata mreža ranokršćanskih zajednica koje su iznjedrile mučenike Dioklecijanovog progona.

³ *Laterculus Veronensis* 1878, 127–129.

RAZNI PISANI IZVORI

Sačuvani pisani izvori o mučenicima su na latinskom i grčkom jeziku. To bi trebalo olakšati istraživanja jer ima više sačuvanih zapisa, ali se oni često ne poklapaju ili su čak kontradiktorni, te svojim proučavateljima prouzroče više problema. Od zapisa na latinskom jeziku najraniji je takozvani Jeronimijanski martirologij,⁴ no uz njega se konzultiraju i drugi pisani izvori: kasnoantički kalendar,⁵ sačuvane propovjedi o spomendanima mučenika⁶ te ranosrednjovjekovni hodočasnički itinerariji.⁷ Sačuvanih pisanih izvora na grčkom jeziku ima nešto manje i svojim postanjem su nešto kasniji, kao Grčki menologij⁸ i Sinaksarij konstantinopolske crkve,⁹ ili su do nas doprli preko kasnijih arapskih prijepisa poput Sirijskog menologija.¹⁰

Navedeni izvori bilježe samo dane kada i gdje je pogubljen mučenik, tzv. *dies natalis* jer je to najpotrebnije vjernicima radi obilježavanja spomendana u liturgiji. Za opširniju sliku o mučenicima potrebno je konzultirati zapise o njihovim mučeništvima – pasije, akte i legende koji opisuju kako su stradali mučenici. Uz njih, sačuvani su i kasnoantički izvori poput propovjedi ili itinerarija u kojima se nalaze informacije o relikvijama ili naknadnom prijenosu tijela (translaciji) i pohrani relikvija mučenika s ovih prostora. Svi izvori zajedno oslikavaju vrlo raznorodne aktivnosti kojima su ranokršćanske zajednice razvijale kultove svojih mučenika.

MUČENICI I NJIHOVE LEGENDE

Podaci iz pisanih izvora spominju da je na spomenutom teritoriju u pokrajinskim centrima: *Aquileia, Tergeste, Salona, Siscia, Savaria, Sirmium, Cibalae* i *Singidunum* u dva velika progona pogubljeni 54 kršćana.¹¹

⁴ Nastao je u akvilejskom području do 452. g., pripisan je sv. Jeronimu, a sačuvan je u tri najstarija kodeksa: *Codex Bernensis*, *Codex Epternacensis* i *Codex Wissenburgensis*. Zadnji je nastao oko 772. godine (MH 1894; Lalošević 2018, 34).

⁵ Tekst *Depositio Martyrum* iz 354. g. dio je veće kompilacije poznatije kao djelo *Chronographa* iz 354. g., a pripisuje se Furiju Dioniziju Filokalu, zapisničaru pape Damaza (Lapidge 2018, 633). Uz njega, sačuvani su i fragmenti Kalendara iz Kartage *Kalendarium antiquissimum ecclesiae Carthaginensis* čije se sastavljanje pripisuje biskupu Fulgenciju koji je stradao u vandalskim progonima za kralja Hunerika 477. – 484. godine (MS 1911).

⁶ Poput propovjedi akvilejskog biskupa Kromacija (388. – 407.) i milanskog biskupa Euzebija (449. – 462.) posvećene mučeničkom paru Feliksu i Fortunatu (Bratož 1986, 222) ili Pashalnog prologija (*Pro.Pasch.* 1892).

⁷ Upute za hodočasnike pisane u ranom srednjem vijeku daju dragocjene podatke o položaju mučeničkih relikvija u Rimu. Sačuvana su tri itinerarija (*Notitia* 1851; *Itinerarium Salisburgense* 1851; *Itinerarium Malmesburiense* 1855) koji su sastavljeni istodobno polovinom 7. st. (625. – 682. g.), a donose opise rimskih cemeterija i popise crkvi u Rimu (Lapidge 2018, 660–665).

⁸ Grčki menologij (*Meneologium Graecorum*) sastavljen je na poticaj bizantskog cara Bazilija Porfirogeneta (975. – 1025.) (MG 1894).

⁹ Sinaksarium Konstantinopolske crkve (*Synax. Eccl. CP* 1902) započet je u vrijeme Simona Metafrasta, a završen u vrijeme bizantskog cara Bazilija Porfirogeneta.

¹⁰ Sirijski menologij potječe iz grada Edese u Mezopotamiji, datiran je u 411./412. g., a prijepis je grčkog izvornika iz 362. godine (SM 1912).

¹¹ Sudski proces *crimen laesae maiestatis* vodio se prema krivičnom procesu nazvanom *cognitio extra ordinem*, kojeg je smio voditi samo najviši sudski organ (pokrajinski upravitelj – *praesides provinciarum*, kraće *praeses*, ili vojni zapovjednik – *praefectus*) i koji je uz to imao pravo *imperium*. Pokrajinski prezesi su sudili u centrima svojih pokrajina, a njima su osuđenike pod vojnom pratnjom privodili na tribunal (Jaramaz Reskušić – Medanić 2006, 78).

T. 1. Kršćani stradali u progonima na promatranom području

Br.	Mučenik/ca	Vladar/poticatelj progona	Datum	Mjesto/regija
1.	Venancije	Valerijan	257./258.	Delminij
2.	Euzebije	Valerijan	28.4.257./258.	Cibale
3.	Just	Dioklecijan	2.11.303.	Tergesta
4.	Krizogon	Dioklecijan	24.11.303.	Akvileja
5.	Četvorica Ovjenčanih	Dioklecijan	jesen 303./306.	Sirmij
6.	Montan, Maksima	Dioklecijan	26.3.304.	Sirmij
7.	Irenej	Dioklecijan	6.4.304.	Sirmij
8.	Fortunat, Hermogen, Donat, Venust i Silvan	Dioklecijan	9.4.304.	Sirmij
9.	Demetrije	Dioklecijan	9.4.304.	Sirmij
10.	Sedam djevice	Dioklecijan	9.4.304.	Sirmij
11.	Domni, Antiohijan, Gajan, Telij, Paulinijan, Feliks, Asterije	Dioklecijan	10.4.304.	Salona
12.	Septimije	Dioklecijan	18.4.304.	Salona
13.	Polion	Dioklecijan	28.4.304.	Cibale
14.	Kanciji	Dioklecijan	31.5.304.	Akvileja
15.	Sabatija	Dioklecijan	4.7.304.	Sirmij
16.	Justina i Zenon	Dioklecijan	13.7.304.?	Tergesta
17.	Agripin, Sekund	Dioklecijan	15.7.304.	Sirmij
18.	Ursicin	Dioklecijan	14.8.304./8.	Sirmij
19.	Feliks i Fortunat	Dioklecijan	14.8.304.	Akvileja
20.	Anastazije	Dioklecijan	26.8.304.	Salona
21.	Bazila	Dioklecijan	29.8.304.	Sirmij
22.	Anastazija	Dioklecijan	25.12.304.	Sirmij
23.	Sinerot	Galerije	23.2.306/7.	Sirmij
24.	Kvirin	Galerije	4.6.308.	Savarija
25.	Hermil, Stratonik	Licinije	3.8.(308. – 311.)	Singidun
26.	Donat	Licinije	16.4. ili 7.5.	Thmui
Ukupno	54 mučenika	4 vladara	257.-324.?-67.g.	8 gradova

Kako prikazuje T. 1, mučenici su najčešće stradali pojedinačno (16), ali puno više ih je stradalo u skupinama: pet parova (10 mučenika); skupina od četvoro mučenika, dvije skupine od pet mučenika i dvije skupine od sedam mučenika. U nekim centrima (Sirmij, Salona i Akvileja) vlasti su grupirale uhićene kršćane i vršili javna pogubljenja u isti dan, ali češće su progonitelji djelovali odmah nakon dojave o postojanju kršćana.¹² Polovina mučenika pripadala je kleru; i to 6 biskupa

¹² Legende opisuju da su nakon obznane edikta o progonu kršćana prezesi u svojim centrima pozvali sve stanovnike na javnu žrtvu poganskim bogovima u čast careva i potom poslali vojnike da pretraže okolicu ne bi li naišli na kršćanina. Ukoliko sve te mjere nisu urodile prijavom od strane stanovnika, a vojnici nisu pronašli nikoga u gradu ili okolici, neki od prezesa su i sami išli tražiti kršćane po svojem jurisdikcijskom području (Lalošević 2018, 194).

(Venancije, Euzebije, Kvirin, Irenej, Domni i Donat Salonitanski), 5 prezbitera (Montan, Romul, Donat Salonitanski, Asterije i Feliks¹³), 4 đakona (Donat Sirmijski, Silvan, Demetar i Hermil) i 8 posvećenih osoba (sedam djevica i Sinerot); dok su drugi kršćani bili laici uključujući i 2 lektora (Polion, Hermogen).

O stradanjima kršćanskih mučenika u vrijeme cara Valerijana¹⁴ nema opširnijih pisanih podataka, osim kratke bilješke u Polionovoj legendi o stradanju biskupa Euzebija,¹⁵ i zabilješke u *Liber pontificalis* o stradanju biskupa Venancija u Delminiju.¹⁶ U vremenu tzv. velikog ili Dioklecijanovog progona kršćana stradanje 33 mučenika opisano je u 17 legendi kasnoantičkog postanka, kako to pokazuje T. 2.

T. 2. Mučenici zabilježeni u legendama

Mjesto	Mučenici – 33	Broj
Akvileja	Kancij, Kancijan, Kancijanila, Prot, Feliks i Fortunat, Krizogon	8
Tergest	Just, Justina i Zenon	3
Salona	Venancije, Domni, Antiohijan, Gajan, Telij, Paulinijan, Feliks, Asterije, Septimije i Anastazije	10
Savarija	Kvirin	1
Cibale	Euzebije i Polion	2
Sirmij	Klaudije, Kastorije, Nikostrat, Simfronijan, Simplicije, Montan, Maksima, Irenej, Donat, Venust, Silvan, Fortunat, Hermogen, Demetrije, Sedam djevica, Sabatija, Agripin i Sekund, Ursicin, Bazila, Anastazija i Sinerot	28
Singidun	Hermil i Stratonik	2

U tetrarhijsko vrijeme hrvatski povijesni prostor bio je u crkvenom pogledu podvrgnut jurisdikciji Akvileje koja je tada bila u rangu metropolije. Iz tog razloga u ovo razmatranje uključeno je osam akvilejskih mučenika: braća Feliks i Fortunat,¹⁷ patriciji Kanciji, i njihov učitelj Prot,¹⁸ te rimski učitelj Krizogon¹⁹ koji su pogubljeni u Akvileji i u okolici grada na lokalitetu nazvanom *Ad aquas gradatas*.²⁰ O njihovim stradanjima postoje tri vrlo kvalitetna kasnoantička pisana

¹³ Tradicija pamti biskupa Feliksa, ali najvjerojatnije je bio prezbiter (Cambi 2016, 97).

¹⁴ U pisanim izvorima bilježi se da su ova dvojica biskupa stradali u ranijem progону pa se pretpostavlja da je riječ o progону za vrijeme cara Valerijana (Bratož 2004, 284).

¹⁵ ... *ad urbem Cibaltarum pervenisset, ... et in qua superiori persecutione Eusebius ejusdem ecclesiae venerandus Antistes moriendo pro Christi nomine de morte et de diabolo noscitur triumphasse*; (Polion 1739, 566).

¹⁶ *Liber Pontificalis LXXIII (Joannes IV): Eodem tempore fecit ecclesiam beatis martyribus Venantio, Anastasio, Mauro et aliorum multorum martyrum, quorum reliquias de Dalmatias et Histrias adduci praeceperat...* (*Liber Pontificalis* 1955).

¹⁷ *MH*, 1894, 106.

¹⁸ *MH*, 1894, 69.

¹⁹ *Quorum esse praeceptorem et institutorem Chrysogonum*, (Anastazija 1864, 547); *MH*, 1894, 146.

²⁰ *Jam sunt dies triginta et sex, quod per martirii palmam ab iniquissimis Principibus capite plexus est S. Chrysogonus, non longe ab hac civitate, loco ubi dicitur, Ad aquas gradatas, et ibi sepultus est a sanctissimo Zoilo Presbytero* (Kanciji 2002).

izvora, legenda o Kancijima,²¹ legenda o Feliksu i Fortunatu²² i legenda o sirmijskoj mučenici Anastaziji.²³

Mučenički kalendari spominju da su u Trstu stradala tri mučenika Just, Justina i Zenon.²⁴ Sačuvane su dvije legende o njima: legenda o Justu,²⁵ Justini i Zenonu.²⁶ S obzirom na to da o ostalim kršćanima stradalima na prostoru Istre – Maur i Eleuterij u Poreču – nema vjerodostojnih kasnoantičkih pisanih svjedočanstava, oni nisu uzeti u razmatranje.²⁷

Osim zapadnog dijela Jadranske obale, treba naglasiti osobitu važnost centra pokrajine Dalmacije – Salone koji je, zbog svoje dobre pristupačnosti morskim putem, bio otvoreniji za utjecaje sa istoka, posebice iz Male Azije, Egipta i Sirije. Izvori bilježe da je u Dalmaciji u vrijeme Valerijana stradao biskup Venancije;²⁸ a u vrijeme cara Dioklecijana stradalo je 10 mučenika (pripadnici klera: biskup Domni,²⁹ prezbiter Asterije i đakon Septimije;³⁰ te laici: 4 vojnika – Antiohijan, Gajan, Telij i Paulinijan;³¹ bjelilac platna Anastazije³² i Feliks) u Saloni. Korpus pisanih izvora o tim mučenicima sačinjava 6 verzija legende o biskupu Domniju (Duji)³³ i 4 verzije legende o sv. Anastaziju.³⁴

²¹ Prvotni usmeni izvještaj o stradanju Kancija (*historia*) je nadopunjen s tri vrste zapisa: varijantama legende o Kancijima, iz propovijedi torinskog biskupa Maksima s kraja 4. ili početka 5. st. te iz dijela rimske legende o mučenici Anastaziji. Vjerojatno je legenda (*Kanciji* 2002; *BHL* 1899, 543–549) literarno oblikovana u Rimu oko 521. godine (Bratož 2004a; Lalošević 2018, 46–47).

²² Legenda o Feliksu i Fortunatu (*Feliks* 2008; *BHL* 2860) napisana je u drugoj polovici 5. st. te se u njoj ogleda utjecaj milanske liturgije i afričkih kršćanskih crkava (Bratož 1999, 389–410; Chiesa 2004, 133; Cerno 2018).

²³ Legenda o Anastaziji kao hagiografska rapsodija donosi, osim opisa njezinog stradanja i stradanja akvilejskog mučenika Krizogona, i sudbinu solunskih djevica Agape Hionije i Irene te nikejske mučenice Teodote (*Anastazija* 1864; *Passio Symeona Metaphrasta BHG* 82 i *BHG Novum Auct.* 81–82; *BHL* 400–401; *BHL Novum Supplementum* 400–401). Legenda je nastala u Rimu, a datira se prema legendi o Kancijima jer se u obje legende spominje stradanje Krizogona, a u legendi o Kancijima preuzet je izvještaj iz legende o Anastaziji te je zato datacija njezinog nastanka stavljena u vrijeme prije 521. godine (Petrović 2008, 458; Vedriš 2014, 32).

²⁴ Jeronimijanski martirologij spominje Justa kao afričkog mučenika (*MH* 1894, 19).

²⁵ Nastanak legende o sv. Justu (*Just* 2002; *BHL* 4604) datira se u 6. st. jer su godine konzulata vladara i imena prezesa krivo navedeni (Bratož 1999, 410–426; Petrović 2014, 46).

²⁶ Legenda (*Justina* 2008; *BHL* 9000) puna je hagiografskih klišeja preuzetih iz drugih legendi. Smatra se da je nastala u 13. – 14. st. (Cerno 2008, 582). Očito je sastavljena jer su se kultovi padovanske mučenice Justine i veronskog mučenika Zenona združili u jedan koji je, zajedno s relikvijama, prenesen u Trst (Bratož 1986, 245).

²⁷ Legenda o sv. Mauru je spoj legende o rimskom mučeniku Mauru koju su preuredili za svoje potrebe u Poreču (*Passio Parentina* *BHL* 5787–5788), u Fleuryju u Francuskoj (*Passio Floriacensis* *BHL* 5787–5790), u Fondiju (*Passio Fundana* *BHL* 5791–5791b), Galipolju i Lavellu u južnoj Italiji (*Passio Gallipolina Lavellensis* *BHL* 5791d–5791f). Pasija se u Poreču ukorijenila oko 850. godine (Petrović 1996, 352). Kako je u prvotnom tekstu prilikom preuređivanja u 13. st. obrisan dio koji se ne uklapa u lokalnu tradiciju, tako je tekst veoma nevjerodostojan (Bratož 1986, 246–247). Sv. Eleuterij slavi se 18. travnja, no legenda o njegovom stradanju nije sačuvana.

²⁸ Legenda o stradanju Venancija ni u jednom martirologiju se ne bilježi (Bratož 2003, 57). Sačuvan je zapis u *Liber Pontificalis LXXIII* (Joannes IV): *Eodem tempore fecit ecclesiam beatis martyribus Venantio, Anastasio, Mauro et aliorum multorum martyrum, quorum reliquias de Dalmatias et Histrias adduci praeceperat...* (*Liber Pontificalis* 1955.)

²⁹ «*Diocletiano septies et Maximiano sexies consulibus Christiani persecutionem sextam passi sunt. in ea persecutione passi sunt Petrus et Marcellinus Romae et Domnius et Felix martyres passi sunt Salona*» (*Pro.Pasch.* 1892, 738. Vidi kod: Prozorov 2006, 222).

³⁰ *MH* 1894, 46.

³¹ *MH* 1894, 41.

³² Sačuvan je elogij o Anastaziju u Jeronimijanskom martirologiju (*MH* 1894, 111).

³³ Od 6 sačuvanih verzija legendi koje donosi Farlati (*Domnio* 1751; *BHL* 2268–2272), smatra se da je najstarija zapisana u 11. stoljeću (Bratož 2004, 285). Farlati spominje da ju je sastavio salonitanski biskup Hezihije početkom 5. stoljeća (Farlati 1753, II, 720–721). Činjenica je da legenda ima mnogo romanesknih zgoda, legendarnih elemenata i hagiografskih općih mjesta te pripada žanru epskih pasija, ali su one odraz salonitanskih korijena (Petrović 2014, 53; Prozorov 2006, 228).

³⁴ Postoje dvije teorije o nastanku legende o sv. Anastaziju (*Stiš* 1751, *BHL* 414–415; *BHL Novum Suppl.* 414–415). Prvu zastupa R. Egger (1939, 131–148) koji smatra da je legenda napisana na akvilejskom području (s njime se slažu i Jarak

Legenda o sv. Donatu vjerojatno je nastala u Akvileji³⁵ u kasnoj antici i pripovijeda o akvilejskom prezbiteru podrijetlom iz unutrašnjosti Istre, koji je na početku progona pobjegao u Salonu, Dioklecijanova straža ga je uhitila i dok je bio pred Dioklecijanovim tribunalom obratio je dvojicu carevih slugu na kršćanstvo. Car ih je sve osudio na smrt *ad bestias*, a od smaknuća ih je spasio potres pa su otplovili brodom u Afriku. Donat je stigao u Titmul (Thumui), bio je izabran za biskupa i podnio je mučeništvo pod Licinijem. Navodi iz Donatove legende koji govore o kasnoantičkoj Akvileji i Saloni doista su dragocjeni. Opširnija izvješća o stradanju ostalih 7 mučenika (Antiohijan, Gajan, Telij, Paulinijan, Feliks, Asterije, Septimije) nisu sačuvana, no postoje drugi izvori koji ih potvrđuju. Zapise o pojedinostima razvoja kulta i prijenosu relikvija salonitanskih mučenika sakupio je i objavio u prva dva toma svoje zbirke *Illyrici sacri* Daniele Farlati.³⁶

Sjeverni dio hrvatskog povijesnog prostora, koji je u rimsko doba sačinjavala Panonija sa centrima *Siscia*, *Savaria*, *Sirmium*, *Cibalae* i *Singidunum* (vidi K. 1), čuva sjećanje na nekoliko desetaka mučenika. O stradanju siscijskog biskupa Kvirina u Savariji³⁷ sačuvana je visoko kvalitetna legenda³⁸ koja govori da je bio ispitivan u pokrajinskim središtima Sisciji i Savariji, gdje je i pogubljen.³⁹ Oko 405. g. pjesnik Prudencije objavio je zbirku pjesama *Peristephanon*,⁴⁰ u kojoj je jednu himnu posvetio siscijskom biskupu Kvirinu. Taj zapis pomaže u dataciji stradanja sisačkog biskupa, a uz to je i svjedočanstvo o širenju Kvirinovog kulta u zapadnu Europu u drugoj polovini 4. st. kao i na prijelazu u 5. st.

Od crkvenih centara u Panonskom prostoru, prema zapisima u Jeronimijanskom martirologiju, najviše mučenika (28) stradalo je u Sirmiju: biskup Irenej,⁴¹ prezbitar Montan i žena Maksima,⁴² Sabatija,⁴³ Agripin i Sekund,⁴⁴ Fortunat, Hermogen, prezbitar Donat, Venust i Silvan, đakon Demetrije, sedam djevoja,⁴⁵ vojnik Ursicin,⁴⁶ Bazila,⁴⁷ klesari Klaudije, Kastorije, Nikostrat,

---

1997, 151; Bratož 1986, 229–233). Druga, starija teorija potječe od Farlatija koji je spomenuo da je legendu sastavio salonitanski biskup Hezihije početkom 5. st. (Petrović 2014, 55). Obje teorije datiraju nastanak legende u kasnu antiku (Lalošević 2018, 48).

³⁵ Nije sigurno je li legenda (*Donat* 1685; *BHG* 564) nastala u Akvileji ili u Saloni (Petrović 2014, 58), ali se pretpostavlja da je napisana krajem 4. ili početkom 5. st. (Bratož 2003, 41; Lalošević 2018, 49).

³⁶ Farlati 1753.

³⁷ *MH* 1894, 75.

³⁸ *Terminus ante quem* za nastanak pasije (*Kvirin* 1695, 380–384; *BHL* 7035–7038; *BHL Novum Suppl.* 7035–7038) jest prijenos Kvirinovih relikvija u Rim početkom 5. stoljeća (Bratož 2004, 269). U skladu s time, Kvirinova se pasija datira u 2. pol. 4. st. (Bratož 2003, 39; Buzov 2003, 8; Lalošević 2018, 50). Grčki original latinske pasije napisan je nekoliko godina nakon Kvirinova mučeništva, a sastavio ju je kršćanin iz Sabarije koji je nazočio Kvirinovom suđenju pred Amancijem, ili se u pisanju koristio nekim svjedočenjem o događajima (Petrović 2011, 88). Pasija je uvrštena u *nucleus* akvilejske hagiografije i nalazi se u furlanskim, transalpinskim i drugim pasionalima od samih početaka, osobito u kodeksima iz 12. stoljeća (Petrović 2014, 46).

³⁹ Čini se nejasnim zbog čega bi prezes Panonije Savije poslao osumnjičenog biskupa prezesu Prve Panonije na osudu. U literaturi se pojavljuje objašnjenje da ova dva prezesa nisu bila u istom rangu i da prezes pokranije Savije nije imao pravo – *ius gladii* – osuditi nekoga na smrt (Buzov 2003, 12). Samo je *praeses provinciae* imao ovlast *ius gladii*, a nadležnost za suđenje i egzekuciju pripadala je prezesu provincija (Cambi 2016, 99, 100).

⁴⁰ *Hymnus in Honorem Quirini Martyris, Episcopi Ecclesiae Siscianae* (*Prudent. Perist.* 1926, 362–365).

⁴¹ *MH* 1894, 40.

⁴² *MH* 1894, 36.

⁴³ *MH* 1894, 86.

⁴⁴ *MH* 1894, 91.

⁴⁵ *MH* 1894, 41.

⁴⁶ *MH* 1894, 152.

⁴⁷ *MH* 1894, 29.

Simfronijan i Simplicije,⁴⁸ Anastazija⁴⁹ i grčki monah Sinerot.⁵⁰ U ovom centru Druge Panonije kršćani su češće stradali u skupinama (4 skupine u kojoj je pogubljeno 22 mučenika), dok je samo njih šest stradalo u pojedinačnim procesima. Stradanje petnaest kršćana iz Sirmija opisano je u sedam sačuvanih pasija koje su pouzdano nastale u kasnoj antici: legenda o biskupu Ireneju,⁵¹ legenda o Donatu i drugovima,⁵² legenda o Panonskim klesarima ili Četvorici Ovjenčanih,⁵³ legenda o Demetriju Solunskom,⁵⁴ legenda o veteranu Ursicinu,⁵⁵ mučeništvo sv. Anastazije⁵⁶ i legenda o grčkom monahu Sinerotu.⁵⁷

O pisanim izvorima koji govore o stradanju kršćana u Cibalama nije tako jednostavno govoriti jer su zabilježeni dvojica mučenika, biskup Euzebij za vrijeme Valerijana i lektor Polion⁵⁸ u vrijeme Dioklecijana. O njihovom stradanju postoji kvalitetna kasnoantička legenda.⁵⁹ Osim njih, u legendi o stradanju prezbitera Romula, đakona Donata i Silvana, koji su stradali u Sirmiju, izrijekom stoji da su laik Venust i lektor Hermogen bili iz Cibala i opisuje se njihovo stradanje u tom gradu.⁶⁰ Mučenici Venust i Hermogen ne spominju se u Jeronimijanskom martirologiju kao pripadnici kršćanske zajednice u Cibalama.

⁴⁸ *MH* 1894, 140.

⁴⁹ *MH*, 1894, 1.

⁵⁰ *MH* 1894, 24. Grčko podrijetlo Sinerota i doseljenje u Sirmij u skladu su s brojnim kršćanima s istoka koji su bili prisutni u sirmijskim kršćanskim zajednicama (Damjanović 2011, 78).

⁵¹ Legenda o sirmijskom biskupu Ireneju (*Irenej* 1999; *BHL* 4466) pojavljuje se na latinskom jeziku u obliku dijaloga mučenika i suca, i na grčkom jeziku koji pripovijeda događaj poput panegiričkog govora (Dolbeau 1999, 206). Vjerojatno je legenda sastavljena na latinskom jeziku u prvoj polovini 4. st. i kasnije prevedena na grčki (Bratož 2004, 273). Druga teorija smatra da je pasija sv. Ireneja izvorno nastala na grčkom jeziku jer su grčke riječi latinizirane i upotrijebljene u latinskoj verziji pasije, a sačuvani grčki tekst narativnog je oblika. Iz tog razloga, datacija legende stavlja se nešto kasnije u 6. stoljeće (Damjanović 2011, 88).

⁵² Datacija legende (*Donat* 2008; *BHL* 2309) je sporna jer se smatra da je legenda nastala pod utjecajem spisa o sv. Polionu krajem 5. st. u Akvileji (Bratož 2004, 274; Lalošević 2018, 51), ali najnovije analize talijanskih stručnjaka stavljaju hipotetski nastanak legende u Čedad u 10. – 11. st., a *terminus ante quem* je 12. stoljeće (Cerno 2008, 335; Cerno 2018, 149).

⁵³ Legenda (*QC* 1910; *BHL* 1836–1837; *BHG* 1600) je napisana na latinskom i kasnije prenesena na grčki jezik (Bratož 2004, 279). U latinskoj legendi službeni sudski izvještaj, koji se nalazi u njezinoj osnovi, preoblikovan je do neprepoznavanja. Glavni argumenti za dataciju pasije u 4. st. su latinski jezik kojim je napisana, posebno upotrijebljeni klesarski tehnički termini i citati iz Biblije koji potječu iz Itale (Lalošević 2006, 62). Druga teorija stavlja dataciju u vrijeme od 8. do 14. stoljeća (Damjanović 2009, 332).

⁵⁴ Legenda (*Demetrije* 1780; *BHG* 496–498; *BHG Novum Auct.* 496–498; latinska legenda: *BHL* 2122) iz kasnoantičkog doba nije sačuvana, a od tri postojeće najstariju je na grčkom jeziku zapisao anonimni autor i nju je kasnije preveo na latinski jezik Anastazije Bibliotekar u 9. st. U svim verzijama sirmijski mučenik postao je solunski mučenik (Lalošević 2018, 54).

⁵⁵ Legenda (*Ursicin* 1739; *BHL* 8410 i *BHL Novum Suppl.* 8410a; *BHG* 1861) se zbog iskrivljenog imena mučeničkog rodnog grada, kao i zbog datacije po indikaciji koja se javlja na kraju pasije, datira najranije u 5. stoljeće (Bratož 2004, 277).

⁵⁶ Legenda o sv. Anastaziji (*Anastazija* 2006) je kompilacija različitih pasija, v. bilj. 13.

⁵⁷ Legenda (*Sinerot* 1698; *BHL* 7595, 7596; *BHL Novum Suppl.* 7595) se datira u 4. stoljeće (Bratož 2004, 281; Lalošević 2018, 53). Drugo mišljenje je da je jedan autor sastavio pasije Ireneja, Poliona i Sinerota, a nastanak legendi datira se u 6. st., prema autentičnim jezgrama iz 4. stoljeća (Damjanović 2011, 87).

⁵⁸ *MH* 1894, 40.

⁵⁹ U legendi (*Polion* 1739; *BHL* 6869) je slobodnije prepričan tijek sudskog procesa pa se njen nastanak datira u drugu polovinu 4. stoljeća (Bratož 2004, 283). Druga teorija smatra da su autentične jezgre triju pasija: sv. Ireneja, sv. Polina i sv. Sinerota iz 4. st., ali da su sve tri zapisane od istog autora tek u 6. stoljeću (Damjanović 2011, 87; Bilić 2013, 818).

⁶⁰ ...vicinas civitates peragrandas decrevit, et cum specie publicae necessitatis in civitatem Civalitanam devenisset, ... apprehensum esse Sanctum Venustum, ... a ministris ipsius impiissimi Victoriani, et praecepit eum sisti suis apparitoribus; Et ecce

Singidun je bio panonski crkveni centar u kojem su stradali dvojica mučenika, đakon Hermil i njegov stražar Stratonik,⁶¹ a o njima postoji lijepa legenda.⁶² Ovaj centar je uvršten u rad ne samo jer je panonski centar, već i zato što su neki mučenici koji su stradali u Sirmiju pripadali crkvenoj zajednici iz Singiduna: Donat je bio đakon Singiduna,⁶³ a Montan prezbiter iz istog grada.⁶⁴ Pisanih svjedočanstava ima malo; opširnije izvješće o stradanju Montana nije sačuvano, a stradanje Donata je zabilježeno zajedno s drugim mučenicima iz Sirmija i Cibala pa je legenda o stradanju Hermila i Stratonika utoliko dragocjenija jer jedina opširnije pripovijeda o događajima u vrijeme progona kršćana u Singidunu. Također, neki događaji iz legende o vojniku Ursicinu zbivaju se u Singidunu pa je slika o vremenu progona u tom gradu nešto jasnija.

PODACI O MUČENICIMA U PISANIM IZVORIMA

Pisani izvori donose nekoliko vrsta podataka koji se mogu arheološki istražiti, topografsku sliku područja, sliku grada, podatke o mučenicima, mjestu pohrane relikvija i razvoju svetačkih kultova. Najbrojniji tip podataka koji se pojavljuju u legendama su različite informacije o zbivanjima nakon smaknuća svetaca, s obzirom na aktivnosti kršćanske zajednice. Njih možemo grubo razvrstati kao vijesti o događajima vezanima uz tijela mučenika i informacije o razvoju mučeničkih kultova.

1. Mjesta pohrane tijela – relikvije i grobovi

Legende pripovijedaju i o događajima koji su se zbili nakon smaknuća mučenika i prenose informacije o pronalasku mučeničkog tijela, podatke o posjedovanju mučeničkih relikvija, o pohrani relikvija/tijela na sigurno mjesto i o naknadnom prijenosu/translaciji mučenika.

U korpusu od 17 legendi samo njih 13 bilježe da su pronađena tijela 26 mučenika (Just⁶⁵ i Justina u Tergesti,⁶⁶ Kvirin u Savariji,⁶⁷ Četvorica Ovjenčanih,⁶⁸ Donat, Romul, Venust, Silvan, Hermogen,⁶⁹ Anastazija,⁷⁰ Demetrije u Sirmiju,⁷¹ Krizogon,⁷² Kancij, Kancijan, Kancijanila i Prot

---

appropinquavit beatus Hermogenes, quem cum cognovissent eum ministri rei publicae christianum esse apprehedensum eum duxerunt ad praesidem (Donat 2008, 363–364).

⁶¹ MH 1894, 100; Jeronimijanski martirologij ne spominje Stratonika.

⁶² Nastanak grčke legende (*Hermil* 1864; *BHG* 744–745; *BHG Novum Auct.* 744–745) datira se u 6. st., nakon zapisa u Jeronimijanskom Martirologiju, jer ona nadodaje mučenika Stratonika u skladu sa zapisom u Sinaksariju Konstantinopolske crkve (*Synax. Eccl. CP*, 1902, 387) koji ga spominje (Bratož 2004, 289; Lalošević 2018, 55).

⁶³ *Sanctum Donatum, diaconum S. ecclesiae Singidonensis (Donat 2008, 362).*

⁶⁴ *S. Montanum Presbyterum ecclesiae Singidunensis (Polion 1739, 566).*

⁶⁵ *...ubi inventum est sancti martyris corpus (Just 2002, 101).*

⁶⁶ *Justina* 2008, 598.

⁶⁷ *Cujus corpus non longe ab eodem loco, ubi demersum fuerat, inventum est: ubi etiam locus orationis habetur (Kvirin 2002, VII).*

⁶⁸ *Post dies vero XL et II quidam Nicodemus christianus levavit loculos cum corpora et posuit in domo sua (QC 1910, XXI).*

⁶⁹ *Venientes autem viri religiosi et tollentes corpus ejus, sepelierunt eum prope corpora sanctorum martyrum (Donat 2008, 366).*

⁷⁰ *Apollonia autem quaedam mulier genere insignis, precata praefecti uxorem, accipit sacrum corpus Anastasiae, et cum ipsum praeclare etiut oportebat honorasset, deponit in horto domus suae (Anastazija 1864, 610).*

⁷¹ *Corpus vero ejus ab interfecto parvipensum est: sed quidam religiosi viri noctu latenter venerunt & fumentes illud ex ipsis... (Demetrije 1780, 88).*

⁷² *Hic vero Zoilus, cum sibi revelatas martyris Chrysogoni reliquias sustulisset una cum capite, et in quadam capsula cum quanto oportuit honore deposuisset, abscondit in sua domuncula (Anastazija 1864, 580).*

u San Canzian d`Isonzo,⁷³ Feliks i Fortunat u Akvileji,⁷⁴ Anastazij,⁷⁵ Domnij u Saloni,⁷⁶ Hermyl i Stratonik u Singidunu⁷⁷). Legende prikazuju veliku brigu kršćana oko pronalaska i pohrane relikvija mučenika pa su članovi kršćanskih zajednica u velikoj opasnosti po noći izlazili izvan grada ne bi li našli tijela (Feliks i Fortunat, Kvirin, Donat i drugovi). Posebni članovi zajednice, obično kler, imali su dužnost da se pobrinu za mučeničke relikvije (Krizogon, Kanciji, Just, Demetar, Hermil i Stratonik). Izvori opisuju kako su imućne matrone (Apolonija, Asklepija, Simplicija) izrazile veliku brigu da dobiju tijela mučenika (Anastazije, Anastazija, Ursicin) i onda bi se pobrinule da se dostojno pohrane. Samo tri legende završavaju nakon smaknuća mučenika i uopće ne pripovijedaju o sudbini relikvija mučenika - biskupa Ireneja, monaha Sinerota i lektora Poliona.

Osim u pisanim izvorima, postoje arheološke verifikacije posjedovanja tijela u 4 mjesta stradanja – Akvileja, Salona, Trst, Sirmij, i to za 21 mučenika: Venancije, Domnij, Asterije,⁷⁸ Septimije, i Antiohijan, Gajan, Telij i Paulinijan – Salona,⁷⁹ Just, Justina i Zenon – Trst,⁸⁰ Krizogon, Kancij, Kancijan, Kancijanila i Prot – San Canzian d`Isonzo,⁸¹ Irenej,⁸² Sinerot,⁸³ Feliks i Fortunat,⁸⁴ Anastazije – Sirmij.⁸⁵ Ranokršćanske zajednice na razmatranim prostorima posjedovale su tijela više od polovine (33 od 54) stradalih mučenika.

Nema traga o posjedovanju tijela mučenika u mjestu stradanja za 13 svetaca: biskupa Euzebija i lektora Poliona, Fortunata, Hermogena, Donata, Venusta, Silvana, Demetrija, Ursicina, Anastazije, biskupa Kvirina, Hermila i Stratonika.

Osim pronalaska mučeničkih relikvija, 11 legendi informiraju o prvotnoj pohrani tijela 23 mučenika: Justa⁸⁶ u Tergestu, Feliksa u Akvileji i Fortunata u Vicenzi, Krizogona, Kancija, Kancijana, Kancijanila i Prota u San Canzian d`Isonzo kod Akvileje, Četvorice Ovjenčanih, Donata,⁸⁷ Demetrija i Anastazije u Sirmiju, Hermogena i Venusta u Cibalama, Anastazija i Domnija u Saloni, Ursicina, Hermila i Stratonika kod Singiduna. Može se zaključiti da pisani izvori donose informacije o pohrani tijela za više od polovine razmatranih mučenika.

⁷³ *Quo tempore Venerabilis Zenus Praesbyter colligens beatissimorum martyrum corpora, convivit ea aromatibus pretiosis, et in locello marmoreo collocavit eos...* (Kanciji 2002, 63).

⁷⁴ *Nocte autem venerunt viri religiosi civitatis et cum lintheaminibus mundis et aromatibus condierunt corpora eorum occulte;* (Feliks 2008, 270).

⁷⁵ *...ex Dei ordinatione provenit, ut invenirent Afros, qui illud corpus venerabile cum ipso lapide, quem diximus, jam levabant* (Staš 1751, 720).

⁷⁶ *Christiani vero colligentes eadem nocte corporis ejus, in ipso loco, quo decollatus est, sepelierunt illud...* (Domnio 1751, 423).

⁷⁷ *Tertio ergo die postea, visa sunt corpora martyrum: in quae cum incidissent quidam viri pii, et quorum erat officium venerari corpora sanctorum...* (Hermil 1864, 566).

⁷⁸ *SalChr* 1994, 46.

⁷⁹ *SalChr* 1994, 31.

⁸⁰ Luciano 2014, 189.

⁸¹ Luciano 2014, 158.

⁸² Jeremić 2016, 33.

⁸³ Jeremić 2016, 25.

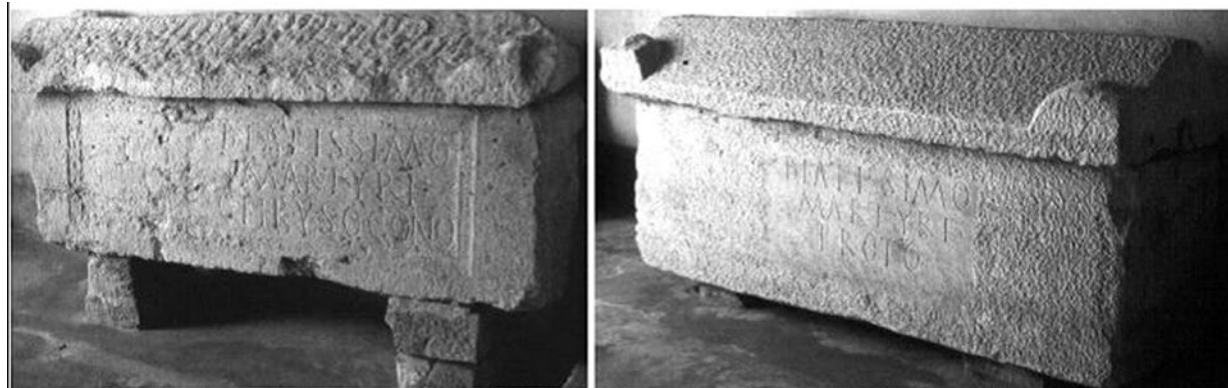
⁸⁴ Luciano 2014, 147.

⁸⁵ *SalChr* 1994, 46.

⁸⁶ *Colligentes vero corpus ejus, cum aromatibus condientes, involverunt ipsum in lintheaminibus dignis et valde pretiosis, et sepelierunt eum non longe ab eodem litore, ubi inventum est sancti martyris corpus* (Just 2002, 101).

⁸⁷ *Venientes autem viri religiosi et tollentes corpus ejus, sepelierunt eum prope corpora sanctorum martyrum. Passi sunt autem beatissimi martyres Christi Donatus, Venustus et Hermogenes* (Donat 2008, 366).

Arheološkim istraživanjima pronađene su pohrane cijelog tijela mučenika u sarkofagu ili u zidanim grobovima. Navodi iz legendi potvrđeni su nalazima sarkofaga u kojima je prvotno bilo pohranjeno 5 mučenika: Krizogon,⁸⁸ Prot,⁸⁹ Feliks i Fortunat (Feliksovo truplo i relikvije od Fortunata),⁹⁰ Anastazij.⁹¹ Osim njih, nađen je i sarkofag Septimija u Manastirinama koji se ne spominje u pisanom izvoru.⁹² Oni su obično postavljeni u *celle memoriae* kao oni iz 4. st. u San Canzian d`Isonzo ili u Saloni (Sl. 1).

Sl. 1. Sarkofazi Prota i Krizogona, San Canzian d'Isonzo, 4. st. (Luciano 2014, 378, sl. 564–565)

Zidanih grobova, koji su možda bili prvotni centar kulta, arheološki je pronađeno za 21 mučenika.⁹³ To može biti oltarni grob kao za Kancije u San Canzian d`Isonzo (Sl. 2),⁹⁴ ili prostor za relikvije u prezbiteriju crkve iz 4. st., kao za Justa u Trstu.⁹⁵ Ponekad je to zidani grob na antičkom groblju, kao za Justinu i Zenona u Trstu,⁹⁶ ili za Feliksa u Akvileji.⁹⁷ Grob može biti i u *martyriumu*, na mjestu pogubljenja mučenika, kao za Ireneja i Sinerota u Sirmiju,⁹⁸ ili zidani grob za svećenika Asterija i 4 laika Antiohijana, Gajana, Telija i Paulinijana u bazilici u amfiteatru.⁹⁹

Ako su okolnosti to zahtijevale, pribjegavalo se pohrani relikvija polaganih uz grob drugog mučenika, kao za Venancija na Manastirinama u Saloni (Sl. 3),¹⁰⁰ i Fortunata uz Feliksa u Akvileji,

⁸⁸ Luciano 2014, 165.

⁸⁹ Nije jasno kako su ovi sarkofazi dospjeli u crkvu, a prvi put se spominju na tom mjestu tek početkom 16. st. (Tavano – Bergamini 2000, 65 i 67). Sarkofag Sv. Prota je od grčkog mramora, a sarkofag Sv. Krševana napravljen je od vapnenca iz Arauzine koji se vadio u rimskim kamenolomima nedaleko Duina (sjeverno od Trsta). Arauzinski kamenolomi bili su aktivni već od 1. st. pr. Kr. i od toga su kamena izgrađene Akvileja i Tergeste (Vedriš 2014, 41, n. 46).

⁹⁰ Luciano 2014, 188.

⁹¹ Podizanjem velike bazilike na Marusincu oko 425. g., sarkofag Anastazije bio je premješten u prezbiterij bazilike i napravljena je fenestela s rešetkom umetnutom u zid sarkofaga (*SalChr* 1994, 48).

⁹² *SalChr* 1994, 57.

⁹³ Venancije, Just, Justina i Zenon, Irenej, Sinerot, Domni, Antiohijan, Gajan, Telij i Paulinijan, Asterije, Kancij, Kancijan i Kancijanila, Fortunat, Četvorica Ovjenčanih.

⁹⁴ Luciano 2014, 371, 378.

⁹⁵ Bratož 1986, 24; Luciano 2014, 189.

⁹⁶ Bratož 1986, 245.

⁹⁷ Luciano 2014, 188.

⁹⁸ Jeremić 2016, 25.

⁹⁹ Cambi 2002, 303.

¹⁰⁰ *SalChr* 1994, 31.

Sl. 2. Grob Kancija, San Canzian d'Isonzo, 4. st.
(Luciano 2014, 371, sl. 502)

ili relikvije Zenona uz Justinu u Trstu. Najjednostavniji način bio je polaganje u nišu u kubikulu u rimskim katakombama *ad duos lauros* na via Labicana u Rimu za Četvoricu Ovjenčanih.¹⁰¹

Zidani grob može varirati izgledom; imati dodatke poput *fenestella confessionis* pokrivene mramornim pločama kao za Domnija,¹⁰² i profilirana menza na Manastirina za Venancija,¹⁰³ ili poput groba s *tesellom* kao oltarom na Kapljuču – Antiohijan, Gajan, Telij i Paulinijan,¹⁰⁴ a u jednostavnijim slučajevima grob je samo pokriven pločom sa ili bez natpisa mučenika – Asterije, Justina i Zenon.¹⁰⁵

Sl. 3. Grobnica Salonitanskih mučenika u memoriji, Manastirine, Salona, rano 4. st. (Cambi 2002, 303, sl. 8)

¹⁰¹ Luciano 2014, 304.

¹⁰² *SalChr* 1994, 47.

¹⁰³ *SalChr* 1994, 31.

¹⁰⁴ *SalChr* 1994, 31.

¹⁰⁵ Bratož 1986, 245.

T. 3. Zapisi o sudbini tijela mučenika i arheološke verifikacije

Pisani izvori		Arheološka verifikacija posjedovanja relikvija u mjestima mučeništva	
Nalaz cijelog tijela	Mjesto pohrane tijela	Arheološka potvrda sarkofaga	Arheološka potvrda groba/martyrium
Just, Kvirin, Krizogon, Četvorica Ovjenčanih, Fortunat, Hermogen, Donat, Silvan, Anastazija, Demetrije, Justina i Zenon, Kancij, Kancijan, Kancijanila, Prot, Feliks i Fortunat, Anastazij, Domnij, Hermil, Stratonik	Just, Feliks, Fortunat, Krizogon, Kanciji, Četvorica Ovjenčanih, Donat, Hermogena, Venust, Demetrije, Ursicin, Anastazija, Anastazij i Domnij, Hermil i Stratonik	Krizogon, Prot, Septimije, Feliks i Fortunat, Anastazij	Venancije, Just, Justina i Zenon, Feliks, Kancij, Kancijan i Kancijanila, Irenej, Sinerot, Domni, Antiohijan, Gajan, Telij i Paulinijan, Asterije, Fortunat, Četvorica Ovjenčanih
26	23	6	22

Kako pokazuje T. 3, od 26 pisanih zapisa pohrane tijela svi su arheološki potvrđeni. Ne zaboravimo da je kršćanskim zajednicama briga oko tijela njihovih mučenika bila dragocjena i bitna kako zbog molitve i vjere, tako i zbog kasnijih svetačkih kultova pa stoga ne čudi zastupljenost podataka o tijelu, već se postavlja pitanje o nedostatku istih podataka. Tri panonske legende nemaju zapisane podatke o tijelu ili relikvijama mučenika čije stradanje opisuju: legende o biskupu Ireneju i o monahu Sinerotu u Sirmiju te o lektoru Polionu u Cibalama. Unatoč nedostatku pisanih izvora, i za njih postoje arheološke potvrde da su zajednice posjedovale tijela tih svetaca. S druge strane, činjenica je da je arheologija pronašla i više materijalnih dokaza o mučeničkim relikvijama jer o stradanju nekih mučenika nisu sačuvane legende.

2. Translacije i završna pohrana tijela

Pisani izvori ponekad razvijaju pripovijest sve do naknadne translacije tijela ili relikvija mučenika i tada opisuju način prijenosa te informiraju o njihovoj kasnijoj sudbini. Te informacije, uglavnom kasnijih redaktora, mogu se naći na kraju legende kao zasebno nadodana poglavlja napisana uglavnom u ranom srednjem vijeku nakon razvitka kulta mučenika. Šest legendi spominje translaciju relikvija iz mjesta prvotnog centra kulta u novi centar kulta za 11 mučenika: Feliks i Fortunat iz Akvileje u Vicenzu,¹⁰⁶ Kvirin iz Savarije u Rim,¹⁰⁷ Četvorica Ovjenčanih iz Sirmija u Rim,¹⁰⁸ Anastazija iz

¹⁰⁶ *...corpora eorum occulte; et supervenientes ibidem provinciales eorum civitatis Vicentiae, volentes corpora eorum ad suam patriam perducere, et cives Aquilegienses non eos permittebant, et dum diu inter eos esset intentio, metuentes propter paganorum saevitiam, ex Dei nutu hoc inter se ordinaverunt, ut unum tenerent apud semet ipsos et alium memoratae civitae Vicentiae perducentium relaxarent (Feliks 2008, 270–1).*

¹⁰⁷ *Facta autem incursione Barbarorum in partes Pannoniae, populus Christianus de Scarabetensi urbe Romam fugiens, sanctum corpus Quirini Episcopi et Martyris afferentes, secum deduxerunt (Kvirin 1695, VIII).*

¹⁰⁸ *Tunc beatus Sevastianus noctu cum Militiadem episcopum collegit corpora et sepelivit in via Labicana, milario ab urbe tertio... iussit beatus Militiades episcopus ut sub nomina sanctorum Claudii, Nicostrati, Simproniani et Castorii anniversaria dies eorum recolatur. (QC 1910, XXI).*

Sl. 4. Relikvije sv. Demetrija, Solun, sadašnje stanje
(foto: V. Lalošević)

Sirmija u Konstantinopol,¹⁰⁹ Domnii iz Salone u Split,¹¹⁰ Demetrije iz Soluna u Sirmij (Sl. 4).¹¹¹

Na karti (K. 2) jasno se uočava kako je iz promatranog prostora stanovništvo češće prenosilo relikvije mučenika na zapad, a manji broj mučenika bio je prenesen na istok. Glavni cilj izbjeglica iz Panonskog prostora bila je Italija i oni sa sobom nose relikvije svojih mučenika.¹¹²

Ako je bilo preneseno cijelo tijelo mučenika, ono bi se pohranjivalo kako je prilika pogodovala; najjednostavnije i najbrže bilo je položiti ih u drvene sanduke – poput Krizogona u *Adsaltus* u okolici Akvileje,¹¹³ ili već pripremljene i prazne sarkofage – srebrne kao Demetrije u crkvi Hagios Demetrios u Solunu,¹¹⁴ ili u metalne kapsule kao Kvirina¹¹⁵ koji je tako bio pohranjen u mauzoleju Platonija u katakombama sv. Sebastijana u Rimu (Sl. 5);¹¹⁶ ili u kubikule u katakombama, poput *Quattro Coronati*¹¹⁷ koji su bili položeni u kubikulu 54 katakombe *ad duos lauros* na via Labicana u Rimu (Sl. 6).¹¹⁸

U drugoj fazi pohrane nakon prvotne translacije, kad bi se prilike smirile i kad bi zajednica vjernika zbog potrebe štovanja i održa-

¹⁰⁹ *Post annos autem multos, civitatum felicissima, Constantinopolis, inquam, ejus ad se exportatas suscipit reliquias, et eas deponit in magnifico templo et ea digno...* (Anastazija 1864, 610).

¹¹⁰ *Hoc quidem nobile Imperialis aedificii palanteum, quia Spatiosum erat palatium, Spalatum incolae appellabant. Tunc cives una cum Ioanne tunc Archiepiscopo euntes Salonam, cum summa reverentia transtulerunt corporis B. Domnii quarto Kal. Augusti, et locaverunt illud in templo, quod ibi erant Jovis Olimpici nominato* (Domnio 1751, 423).

¹¹¹ Kult je prenesen vrlo rano iz Sirmija u Solun (Lalošević 2018, 82).

¹¹² O iseljavanju stanovništva i smjerovima bijega, vidi više kod: Bratož 2007.

¹¹³ Lalošević 2018, 74.

¹¹⁴ Pisac najstarije verzije legende sv. Demetrija u prologu koje je posvetio: *Domino piisimo imperatori Karolo semper augusto, Anastasius exiguus coronam & regnum cum Christo*, svjedoči o onome što je vidio: *Ego vero, sicut expertus sum apud Thessalonicam, ubi preciosum corpus ejus conditum redolet & splendore miraculorum refulget, innotui ei per ordinem* (Demetrije 1780, 87).

¹¹⁵ *Quem via Appia milliario tertio sepelierunt in basilica Apostolorum Petri et Pauli, ubi aliquando jacuerunt, et ubi S. Sebastianus Martyr Christi requiescit, in lici qui dicitur Catacumbas...* (Kvirin 1695, VIII).

¹¹⁶ Mučeničovo tijelo položeno je u Rimu u mauzoleju Palatonija kasnije nazvanom Mausoleo S. Quirino pokraj bazilike S. Sebastiana na via Appia (Petrović 2011, 88).

¹¹⁷ *Tunc beatus Sevastianus noctu cum Militiadem episcopum collegit corpora et sepelivit in via Labicana, milario ab urbe tertio,* (QC 1910, XXII).

¹¹⁸ Luciano 2014, 304.

Karta 2. Translacija mučeničkih relikvija u kasnoj antici (izradila F. Kovačić)

Sl. 5. Kaseta za polaganje relikvija u katakombi sv. Sebastijana, Rim, poč. 5. st. (Luciano 2014, 347, sl. 358)

Sl. 6. Kubikul 54 Quattro Coronati u katakombama ad duos lauros u Rimu, 4. st. (Luciano 2014, 304, sl. 98)

vanja kulta to mogla učiniti, relikvije su bile položene u oltar crkve, poput Kvirina Sisačkog u oltaru u Santa Maria Trastevere u Rimu (Sl. 7);¹¹⁹ Kanciji u oltar istoimene crkve u San Canzian d' Isonzo (Sl. 8);¹²⁰ ili polaganje relikvija Četvorice Ovjenčanih u oltar crkve Santi Quattro Coronatti u Rimu.¹²¹ Nezaobilazni su oltari u splitskoj katedrali sv. Dujma u kojima su pohranjeni ostaci salonitanskih mučenika: u lijevi bočni oltar iz 1448. g. pohranjene su relikvije sv. Anastazija (Sl. 9), a u glavni oltar iz 1767. g. moći sv. Dujma (Sl. 10).¹²²

Ponekad bi tijela više mučenika bila pohranjena zajedno na istom mjestu, kao Justa, Justine i Zenona u Trstu, ili salonitanskih mučenika u Venancijevoj krstionici u Rimu. Različite su varijacije polaganja mučenika, jedna od kombinacija je da mučenik bude samo priložen uz drugog, a onaj drugi se više štuje, kao npr. mučenika Venancija i mučenika Septimija koji su bili priloženi uz Domnija kojeg se više štuje, ili biskup Euzebij kod lektora Poliona. Slično tome ponekad se od mučeničkog para koji su stradali skupa te su zajedno pohranjeni više štuje samo jedan od njih: Justina od Zenona

ili Stratonik od Hermila. Na kraju spomenimo i slučajeve razdiobe mučenika koji su stradali skupa pa su njihove relikvije završile razdvojene, poput Feliksa i Fortunata (Feliks u Akvileji, a Fortunat u Vicenzi) Kanciji i Prot (Kanciji su u zidanom grobu, a Prot je odvojen u zasebnom sarkofagu); Fortunat, Hermogen, Donat, Venust i Silvan (Cividale) i Concordia (Pordenone).

U skladu sa slučajevima razdiobe relikvija koje su u kasnoj antici bile česta praksa, zbog potreba translacije relikvije bi završile u relikvijaru koji je olakšavao čašćenje, pa je tako sačuvan srebrni relikvijar iz 5. st. u Akvileji s prikazom Krista s apostolima Petrom i Pavlom te sv. Kvirin iz Siscije i mučenici Kanciji s natpisom (Sl. 11).¹²³

Podaci o relikvijama mogu se naći u različitim sačuvanim pisanim izvorima ili kao epigrafski zapis na predmetnom izvoru. Ponekad se o relikvijama mučenika saznaje iz pisanih izvora kasnijeg postanja, poput spomena venecijanskih hagiografa o okupaciji Grada 1024. g., kada je akvilej-

¹¹⁹ *Corpus gloriosissimi Quirini Episcopi et Martyris, de eodem loco: quod cum timore Dei detulerunt in predictam Ecclesiam S. Mariae trans-Tiberim; ac cum hymnis, et orationibus, in majori altari ejusdem ecclesiae recondiderunt]...* (Kvirin 1695, VIII).

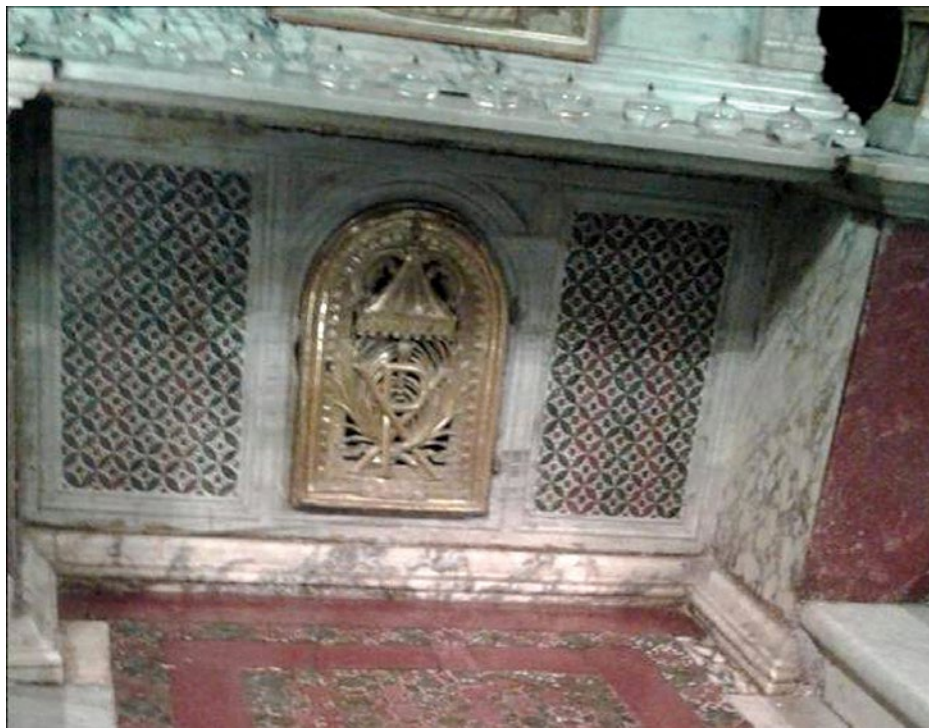
¹²⁰ Vedriš 2014, 34.

¹²¹ Lalošević 2006, 67.

¹²² Tomić 2017, 119.

¹²³ Lalošević 2018, 78.

Sl. 7. Detalj oltara u Santa Maria Trastevere, Rim, sadašnje stanje (foto: M. Pranjić)

Sl. 8. Relikvije Kancija u oltaru crkve sv. Kancija, San Canzian d'Isonzo, sadašnje stanje (foto: V. Lalošević)

Sl. 9. Oltar s moćima sv. Anastazija, katedrala sv. Dujma, Split, rad J. Dalmatinca, 1448. g. (foto: I. Praničević Borovac)

ski patrijarh Pompon otkrio relikvije svetih mučenika Hermogena i Fortunata (Sl. 12).¹²⁴ Zapisi bizantskih kroničara Teodora lektora i Teofana spominju da je patrijarh Genadije zapovjedio 468. g. da se relikvije sv. Anastazije prenesu (*translatio*) iz Sirmija u Konstantinopol i ondje pohrane na sigurno.¹²⁵ S druge strane, podatak o prijenosu relikvija može se nalaziti i na materijalnim izvorima, kao onaj na ploči s natpisom da su relikvije sv. Justine i Zenona u srednjem vijeku bile prenesene u katedralu sv. Justa u Trstu.¹²⁶

Na kraju razmatranja o materijalnim izvorima, o mučenicima i njihovim relikvijama, možemo reći da su arheološke potvrde doista raznovrsne. Najdragocjenije su relikvije za koje se doista znanstvenom analizom može dokazati da pripadaju svecima, poput ostataka mučenika Kancija.¹²⁷ U ostalim slučajevima pretpostavljamo da je riječ o tim mučenicima, ali nije provedena iscrpna znanstvena analiza (Hermogen, Fortunat, Anastazija, Anastazij, Četvorica ovjenčanih, Demetrije). Tako se može reći da su danas sačuvane relikvije za 39 od 54 zabilježena mučenika – Venancije, Euzebije, Just, Krizogon, Klaudije, Kastorije, Nikostrat, Simfronijan, Simplicije, Irenej, Fortunat, Hermogen, Donat, Venust, Silvan, Demetrije, Domni, Antiohijan, Gajan, Telij i Paulinijan, Asterije, Septimije, Polion, Justina i Zenon, Kancij, Kancijan i Kancijanila, Prot, Ursicin, Feliks i Fortunat, Anastazije, Anastazija, Sinerot, Kvirin, Hermyl i Stratonik. One se čuvaju po cijelom svijetu jer su obilato bile razdijeljene tijekom povijesti.

¹²⁴ Bratož 1986, 61.

¹²⁵ Popović – Ferjančić 2013, 103.

¹²⁶ Bratož 1986, 245.

¹²⁷ Više o tome vidi kod: Mirabella Roberti 1966, 43–62; Corrain 1966, 63–72; Tavano 1967, 460–480; Tavano 1984, 341–354.

Sl. 10. Oltar s moćima sv. Dujma, katedrala sv. Dujma, Split, rad G. M. Morlaitera, 1767. g. (foto: I. Praničević Borovac)

Sl. 11. Relikvijar s prikazom Kvirina i Kancija, Grado, 5. st. (Wiewegh 2004, 26)

Sl. 12. Relikvijar sv. Donata, Cividale, 15. st. (<http://www.dizionariobiograficodefriulani.it/>, pristupljeno: 30.09.2019.)

ZAKLJUČAK

Unatoč dobrim rezultatima arheoloških istraživanja i zbilja brojnim i raznovrsnim potvrđama razmatranih mučenika, još uvijek ima nejasnoća oko relikvija i začetka svetačkih kultova. Nisu pronađene relikvije ili tijelo mučenika Ireneja koji je imao svoj martirij i posvjedočenu kasnoantičku baziliku u Sirmiju; isto tako nema relikvija ni tijela mučenika Sinerota čiji je grob pronađen, jednako kao i epigrafske potvrde postojanja u kasnoj antici. Druga vrsta pitanja vezana je uz mučenika Demetrija jer, iako postoje relikvije u Solunu i pronađena je kasnije izgrađena bazilika u Sirmiju posvećena sv. Demetriju, nema ostataka groba ili martirija koji bi bio mjesto začetka kulta. Slično tome postoje relikvije sv. Anastazije, ali još uvijek je otvoreno pitanje položaja njezinog groba i nije sigurno gdje je lokacija njezinog martirija ili bazilike koja je posvjedočena epigrafskim materijalom. Poput nje, nema traga grobnici ili martiriju mučenika Hermila i Stratonika, iako postoje pisana svjedočanstva da su postojale relikvije koje su prenesene u Carigrad i potom u Rusiju gdje je još živ njihov kult. Panonski mučenici Donat, Romul, Silvan, Venust i Hermogen, mučeni u Sirmiju i Cibalama, imaju jake kultove u Cividaleu (*Forum Iulii*), Akvileji i Concordia Sagitaria, ali postoji samo relikvijar glave sv. Donata u Cividaleu i relikvijar sv. Donata Sekundijana i Romula u Concordia – Pordenone za koje se drži da su ostaci lokalnih mučenika stradalih u Foro Iulii. U Panonskoj legendi se spominje da su Donat i drugovi bili sahranjeni skupa u istom grobu. Taj grob nije pronađen, a nije jasno niti mjesto (u Sirmiju ili u Cibalama) gdje bi trebao postojati.

Možemo zaključiti da su rezultati arheoloških istraživanja često potvrđivali zapise ranokršćanskih legendi o mučenicima Dioklecijanovog progona s hrvatskog povijesnog područja. Zanimljiva

je inverzija: na isti način na koji su hagiografi željeli pripovijedati samo o stradanju sveca, a ne opisati grad, a ipak su prenijeli sliku kasnoantičkog ambijenta, isto tako današnji arheolozi u svojim arheološkim istraživanjima, iako ne idu za potvrdama navoda iz legendi, ipak neizravno svojim rezultatima i nalazima potvrđuju zapise o ranokršćanskim mučenicima koje uopće nisu niti tražili.

POPIS IZVORA

- Anastazija* 1864 *Martyrium sanctae et inclytae magnae martyris Anastasiae Junioris et sanctarum martyrum Agapes, Irenes, Chioniae et sociarum*, u: Migne PG 116, Pariz 1864, 574–610.
- Demetrije* 1780 *Passio de S. Demetrio Martyre Thessalonicae in Macedonia*, u: C. Byeus (ur.), AA SS Oct. IV, Bruxelles 1780, 50–209.
- Domnio* 1751 *Acta sancti Domnii*, u: D. Farlati (ur.), *Illyrici sacri T. I., Ecclesia Salonitana, Venetiis* 1751, 414–426.
- DonatS* 1685 *Acta de S. Donato et sociis*, u: D. Cardonus (ur.), AA SS Maii V, Bruxelles 1685, 144–151.
- Donat* 2008 *Passio Donati, Venusti et Hermogenis*, u: E. Colombi (ur.), *Le Passioni dei martiri Aquileiesi e Istriani* 1, Roma 2008, 362–366.
- Feliks* 2008 *Passio Felicis et Fortunati*, u: E. Colombi (ur.), *Le Passioni dei martiri Aquileiesi e Istriani* 1, Roma 2008, 258–272.
- Hermil* 1864 *Martyrium SS. Martyrum Hermylly et Stratonici*, u: Migne PG 114, Pariz 1864, 553–566.
- Irenej* 1999 *Passio sancti Irenaei episcopi*, u: F. Dolbeau, „Le dossier hagiographique d`Irénée évêque de Sirmium“, *Antiquité Tardive* 7, Pariz 1999, 211–214.
- Itinerarium Salisburgense* 1851 *De locis sanctis martyrum, quae sunt foris civitatem Romae. Ecclesiae quae intus Romae habentur*, Migne PL 101, 1851, 1363–1365.
- Itinerarium Malmesburiensi* 1855 *Notitia Portarum, Viarum, Ecclesiarum circa Urbem romama – Itinerarium Malmesburiensi*, PL 179, 1855, 1303–1306.
- Just* 2002 *Passio Iusti, Atti e Passioni dei Martyri: Vittorino di Petovio Opere*, CSEA 2002, 96–101.
- Justina* 2008 *Passio Iustinae et Zenonis*, u: E. Colombi (ur.), *Le Passioni dei martiri Aquileiesi e Istriani*, Roma 2008, 595–599.
- Kanciji* 2002 *Acta Cantii, Cantiani et Cantianille, Atti e Passioni dei Martyri: Vittorino di Petovio Opere*, CSEA 2002, 62–71.
- Kvirin* 1695 *Acta de S. Quirino Martyre, Episcopo Sisciae in Pannonia*, u: D. Papebrochius (ur.), AA SS Iunii I, Paris 1695, 380–384.
- Laktancije* 2005 *Lucije Cecilije Firmijan Laktancije, O smrtima progonitelja*, prev. N. Cambi i B. Lučin, Split 2005.
- Laterculus Veronensis* 1878 *Laterculus Veronensis: Nomina provinciarum omnium, Geographi Latini minores*, A. Riese, Heilbronnae 1878, 127–129.

- Liber Pontificalis* 1955 *Liber Pontificalis*, texte, introduction et commentaire, L. Duchesne (ur.), Paris 1955.
- MG 1894 *Meneologium Graecorum Basilii Porphyrogeniti imperatoris jussu editum*, Migne PG 117, 20–614.
- MH 1894 *Martyrologium Hieronymianum*, u: I. B. de Rossi – L. Duchesne (ur.), AA SS Nov. II/1, 1894.
- MS 1911 *Die drei ältesten Martyrologien*, H. Lietzmann (ur.), Bonn 1911.
- Notitia 1851 *Notitia Ecclesiarum Urbis Romae*, Migne PL 101, 1851, 1359–1363.
- Polion 1739 *Acta de SS. Eusebio episcopo, Pollione lectore, et Tiballo, martyribus Cibali in Pannonia*, u: G. Henschenius (ur.), AA SS Apr. III, Pariz 1739, 565–567.
- Pro. Pasch. 1892 *Prologi Paschae ad Vitalem Anni CCCXCV*, u: T. Mommsen (ur.), MGH. AA. T. IX: Chronica minora saec. IV. V. VI. VII., Vol. 1., Berlin 1892, 736–738.
- Prudent. Perist. 1926 Aurelius Prudentius Clemens, *Liber Peristephanon*, CSEL 61, 362–365.
- QC 1910 *Passio SS. Quattuor Coronatorum*, u: H. Delehaye (ur.), AA SS Nov. III, Pariz 1910, 765–780.
- SM 1912 *Martyrologes et Ménologes orientaux: Un Martyrologe et douze Ménologes syriaques*, u: F. Nau (ur.), *Patrologia Orientalis* 10, Paris 1912, 5–26.
- Sinerot 1698 *Acta de S. Sireno, sive Sinerio, monacho et martyre Sirmii in Pannonia inferiore*, u: Io. Bollandus (ur.), AA SS Feb. III, Pariz 1698, 364–366.
- Stas 1751 *De Vita et Martyrio S. Anastasii*, u: D. Farlati (ur.), *Illyrici sacri T. I., Ecclesia Salonitana, Venetiis* 1751, 720–724.
- Synax. Eccl. CP 1902 *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, u: H. Delehaye (ur.) *Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Bruxellis 1902.
- Ursicin 1739 *Acta de S. Ursicino vel Ursicio Milite ac mart. in Illyrico*, u: Jo. Pinius (ur.), AA SS Aug. III, Pariz 1739, 156–163.

LITERATURA

- Bilić 2013 A. Bilić, "Muka svetoga Poliona u pisanoj kulturi i kulturi pamćenja", *Bogoslovska smotra* 83/4, Zagreb 2013, 815–840.
- Bratož 1986 R. Bratož, *Kršćanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*, Ljubljana 1986.
- Bratož 1999 R. Bratož, *Il cristianesimo aquileiese prima di Costantino fra Aquileia e Poetovio*, Udine 1999.
- Bratož 2003 R. Bratož, „Dioklecijanovo preganjanje kristjanov v provincah srednjega Podonavja in zahodnega Balkana“, *Viktorin* 2003, 29–98.
- Bratož 2004 R. Bratož, „Le persecuzioni dei christiani delle provincie danubiane e balcaniche sotto Diocleziano“, *Quaderni Giuliani di storia* XXV, br. 2, 261–342.
- Bratož 2004a R. Bratož, „Storicità del gruppo dei Canziani“, Estratto dai Santi Canziani nel XVII centenario del loro martirio, Trieste 2004, 128–191.

- Buzov 2003 M. Buzov, „Kvirin – sisački biskup i mučenik“, *Riječi* 1 – 2, Sisak 2003, 1–26.
- Cambi 2002 N. Cambi, *Antika*, Zagreb 2002.
- Cambi 2016 N. Cambi, *Dioklecijan: vir prudens, moratu callide et subtilis ili inventor scelerum et machinator omnium malorum*, Split 2016.
- Cerno 2008 M. Cerno, „Passio Iustiniae et Zenonis“, u: E. Colombi (ur.), *Le Passioni dei martiri aquileiesi e istriani I*, Roma 2008, 581–594.
- Cerno 2018 M. Cerno, „Holding the Aquileian Patriarchate’s Title: The Key Role of Local Hagiography in the First Half of the Ninth Century“, u: M. Ančić – J. Shepard – T. Vedriš (ur.), *Imperial spheres and the Adriatic: Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)*, London – New York 2018, 140–152.
- Chiesa 2004 P. Chiesa, „Relazioni agiografiche tra Africa romana e Alto Adriatico in epoca tardoantica“, u: A. Marcone (ur.), *Società e cultura in età tardoantica. Atti dell’Incontro di studi (Udine, 29-30 maggio 2003)*, Firenze 2004, 119–137.
- Colombi 2008 E. Colombi (ur.), *Le Passioni dei martiri aquileiesi e istriani 1*, Roma 2008.
- Corrain C. Corrain, „Resti scheletrici umani dagli scavi di s. Canzian d’Isonzo“, *Studi Goriziani* 39, Gorizia 1966, 63–72.
- Damjanović 2009 D. Damjanović, „O ranokršćanskoj pasiji Četvorice Ovjenčanih (Passio ss. Quattuor Coronatorum)“, *Scrinia Slavonica* 9, Slavonski Brod 2009, 331–350.
- Damjanović 2011 D. Damjanović, „Autentične pasije sirmijsko-panonskih mučenika“, u: D. Damjanović (ur.), *1700 godina Svetih srijemskih mučenika, Zbornik radova s Međunarodnog simpozija o 1700. obljetnici Sirmijsko-panonskih mučenika (304.–2004.)*, Đakovo, 22 – 23 listopada 2004., Đakovo 2011, 71–90.
- Dolbeau 1999 F. Dolbeau, „Le dossier hagiographique d’ Irénée évêque de Sirmium“, *Antiquité Tardive* 7, Pariz 1999, 205–214.
- Egger 1939 R. Egger, „Die Passio sci. Anastasii und ihr Fortleben“, *Forschungen in Salona III*, Wien 1939, 131–148.
- Farlati 1753 D. Farlati, *Illyrici sacri T. 2., Ecclesia Salonitana*, Venetiis 1753.
- Jaramaz Reskušić – Medančić 2006 I. Jaramaz Reskušić – T. Medančić, „Cognitio extra ordinem u rimskom pravu“, *Pravnik* 40, 1(82), Zagreb 2006, 71–109.
- Jarak 1997 M. Jarak, „Passio sancti Anastasii martyris“ *Opuscula archaeologica* 21, Zagreb 1997, 151–165.
- Jeremić 2016 M. Jeremić, *Sirmijum, grad na vodi, razvoj urbanizma i arhitekture na vodi od I do VI veka*, Beograd 2016.
- Lalošević 2006 V. Lalošević, „Problemi vezani uz mučeničku grupu svetih Četvorice Ovjenčanih“, *Radovi* 38, Zagreb 2006, 59–71.
- Lalošević 2018 V. Lalošević, *Cum esset persecutio: dioklecijanovo doba na području između Akvileje i dunavskog limesa u mučeničkim legendama*, Split 2018.
- Lapidge 2018 M. Lapidge, *The Roman Martyrs*, New York 2018.

- Luciano 2014 A. Luciano, *Santuari paleocristiani in Italia*, dottorato di ricerca in Scienze dell'Antichità, Università degli Studi di Udine, Udine 2014.
- Mirabella Roberti 1966 M. Mirabella Roberti, „Una Basilica paleocristiana a San Canzian d'Isonzo“, *Studi Goriziani* 39, Gorizia 1966, 43–62.
- Petrović 1996 I. Petrović, „Sv. Mavro Porečki u latinskoj i hrvatskoglagoljskoj hagiografskoj tradiciji“, *Croatica* 26, br. 42/43/44, Zagreb 1996, 347–374.
- Petrović 2008 I. Petrović, „Latinska i glagoljska tradicija sv. Krizogona (Krševana) i sv. Anastazije u hrvatskoj hagiografiji srednjega vijeka. Ponovno otkriveni zadarski latinski rukopis iz 12./13. st. (Cod. Lat. Iaderensis Filippi)“, *Slovo: Časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu* 56–57, Zagreb 2008, 451–475.
- Petrović 2011 I. Petrović, „Sveti Kvirin, Sisijski biskup mučenik – kult i hagiografska tradicija“, u: D. Trpet i S. Jurić (ur.), *Antiquam fidem* 2011: *Antiquam fidem*, radovi sa znanstvenog skupa (Sisak, 3.–5. prosinca 2010.), Zagreb 2011, 83–94.
- Petrović 2014 I. Petrović, „Salonitansko-splitska hagiografska baština u svjetlu mediteranske kasnoantičke i ranosrednjovjekovne hagiografije“, u: J. Belamarić, B. Lučin, M. Trogrlić, J. Vrandečić (ur.), *Splitska hagiografska baština: povijest, legenda, tekst. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu od 26. do 27. rujna 2011*, Split 2014, 25–67.
- Popović – Ferjančić 2013 I. Popović – S. Ferjančić, „A new inscription from Sirmium and the basilica of St. Anastasia“, *Starinar* 63, Beograd 2013, 101–114.
- Prozorov 2006 V. B. Prozorov, „The Passion of st. Domnius: The Tradition of Apostolic succession in Dalmatia“, *Scrinium II. Universum Hagiographicum*, Moskva 2006, 219–239.
- SalChr 1994 *Salona Christiana*, E. Marin (ur.), Split 1994.
- Tavano 1967 S. Tavano, „Indagini a San Canzian d'Isonzo“, *Ce fastu?* 41–43, 1967, 460–480.
- Tavano 1984 S. Tavano, „Riflessioni sulle »memorie« dei martiri aquileiesi“, *Il Santo. Rivista francescana di storia, dottrina e arte* 24, Padova 1984, 341–354.
- Tavano-Bergamini 2000 S. Tavano – G. Bergamini (ur.), *Patriarchi: quindici secoli di civiltà fra l'Adriatico e l'Europa Centrale*, Milano 2000.
- Tomić 2017 R. Tomić, „Giovanni Maria Morlaiter u Dalmaciji“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 41, Zagreb 2017, 119–139.
- Vedriš 2014 T. Vedriš, „O podrijetlu i najranijem kultu zadarskog zaštitnika sv. Krševana“, *Ars Adriatica* 4, Zagreb 2014, 29–42.
- Wiewegh 2004 Z. Wiewegh, „Kasna antika i razvoj kršćanstva“, u: S. Mijač Božek (ur.), *Pro sancto Quirino E. S. Confessio fidei*, Sisak 2004, 21–30.

VESNA LALOŠEVIĆ

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH ON MARTYRS OF THE DIOCLETIANIC PERSECUTION FROM CROATIAN HISTORICAL AREAS

The tradition of the early Christian archaeology in Croatia is long and it is not simple to show the current state of research on martyrs from Croatian historical areas and of quotations from the legends originating in Late Antiquity. During the persecutions of Christians at the time of the emperors Valerian and Diocletian 54 known martyrs perished from eight Roman centers: *Aquileia*, *Tergeste*, *Salona*, *Siscia*, *Savaria*, *Sirmium*, *Cibalae*, and *Singidunum*. Their sufferings were described in 17 literary sources, including legends *passio*, *vita*, and *acta*, which have their origin in Late Antiquity. There are various Late Antique literary sources, such as *martyrologia*, *sermiones*, *itineraria*, *meneologium*, etc., that contain useful data which should be taken into consideration. Archaeological research supported written sources in several different ways: through topographic images of the sites holding the excavations of urban centres and identifying the storage places of bodies and relics with finds, further by linking data on the origins and spreading of the cults of saints to found objects, and via the epigraphic finds of martyrs and iconographic representations of the mentioned saints from the Late Antique period. Combining all listed findings with literary sources leaves a small number of questions to which we have not yet got the answers.

Keywords: *early Christian martyrs, Rome, Aquileia, Tergeste, Salona, Sirmium, Cibalae, relics, cult of saints*

